

**TALABALARNING AKADEMIK O'RGANISH JARAYONIDA
KONSEPTUAL MODELLAR VA ULARNING SAMARADORLIGI**

Tursunpulatova Ruxshona Lutfullo qizi

Shahrisabaz davlat pedagogika instituti

Psixologiya yo'nalishi 1-bosqich magistranti

E-mail: tursunpolatovaruxshona18@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-6528-6096>

Annotatsiya: *ushbu maqolada talabalarning akademik o'rganish jarayonida konseptual modellardan foydalanishning ahamiyati va ularning ta'lim samaradorligini oshirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Konseptual modellar murakkab nazariy tushunchalarni vizuallashtirish, tizimlashtirish va talabalar tomonidan chuqurroq anglanishini ta'minlashda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Maqolada kognitiv yuklamani kamaytirish va o'rganish motivatsiyasini kuchaytirishda ushbu modellarning roli o'rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, konseptual modellashtirish usuli talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi va olingan bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmasini shakllantiradi.*

Tayanch so'zlar: *konseptual modellar, akademik o'rganish, ta'lim samaradorligi, kognitiv rivojlanish, vizuallashtirish, tanqidiy fikrlash, bilimni o'zlashtirish.*

Akademik o'rganish jarayoni murakkab, ko'p qirrali bo'lib, unda talabalarning yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish tezligi va chuqurligi ko'p jihatdan qo'llaniladigan usullarga bog'liqdir. So'nggi yillarda pedagogika va psixologiya sohalarida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, konseptual modellar talabalarning o'rganish samaradorligini sezilarli darajada oshiruvchi samarali vositalardan biri hisoblanadi. Konseptual model — bu o'rganilayotgan obyekt, hodisa yoki tizimning asosiy elementlari, ular o'rtasidagi bog'liqliklar va

SJIF:5.219

munosabatlarni vizual yoki ramziy shaklda aks ettiruvchi soddalashtirilgan, tuzilmali tasvirdir [1]. Ushbu maqolada konseptual modellarning ta'rifi, turlari, akademik o'rganish jarayoniga ta'siri va ularning samaradorligini oshirish mexanizmlari atroflicha tahlil qilinadi.

Akademik o'rganish va o'zlashtirishning zamonaviy konseptual modellari ta'lim jarayonida talabalarning bilimlarni chuqur idrok etishi va qo'llash qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Bu modellar psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillarni hisobga olgan holda tizimli yondashuvlarni taklif etadi. Ular ta'lim samaradorligini oshirish uchun kompetensiyaga asoslangan va innovatsion usullarni birlashtiradi. Zamonaviy modellar orasida B.G. Ananyevning yosh psixologiyasi asosidagi kognitiv rivojlanish modeli ajralib turadi, unda xotira, fikrlash va his-tuyg'ularning o'zaro bog'liqligi ta'kidlanadi. Shuningdek, I. Konning ijtimoiy munosabatlar modeli kognitiv, hissiy va harakat komponentlarini o'z ichiga oladi, bu talabalarda mustaqil fikrlashni shakllantiradi. Bu modellar ta'limda tizimlilik, tarixiylik va qiyosiy tahlil usullarini qo'llashni talab qiladi. Akademik o'zlashtirishga ta'sir etuvchi asosiy omillar orasida individual faoliyat, ijtimoiylashtirish va kompetensiyalar majmuasi kiradi. Zamonaviy yondashuvlarda vizual, audial va diskret axborot qabul usullari, shuningdek, reproduktivlikdan kreativlikka o'tish darajalari didaktik sinergiya orqali birlashtiriladi. Bu omillar talabalarda tanqidiy fikrlash va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bugungi raqamli davrda oliy ta'limda talabalarning akademik muvaffaqiyati ta'lim muassasalari va jamiyatning rivojlanishining ustunidir. Chunki akademik muvaffaqiyat shaxsiy va professional o'qishdan keyingi muvaffaqiyat bilan bog'liq.

Akademik muvaffaqiyat, shuningdek, ta'lim muassasasi faoliyatining muhim ko'rsatkichidir.

Biroq, akademik muvaffaqiyat va unga bog'liq muvaffaqiyat ko'rsatkichlari turli olimlar va ma'murlar tomonidan qo'llanilgan asoslar va nazariyalar tufayli turlicha ta'riflangan. Kuh , York va boshqalar akademik muvaffaqiyatni akademik yutuqlar, o'quv maqsadlariga erishish, kerakli ko'nikma va malakalarni egallash, qoniqish, qat'iylilik va o'qishdan keyingi natijalarni o'z ichiga olgan holda keng ta'riflashgan. Boshqa tadqiqotlar akademik muvaffaqiyatni akademik yutuqlar nuqtai nazaridan tushunadi, bu odatda kurs baholari, baholar va o'rtacha ball bilan o'lchanadi.

Oliy ta'limga talabalar sonining ko'payishi va xarajatlarning oshishini ta'minlash uchun katta miqdordagi investitsiyalar kiritilayotganligi sababli, talabalarning yuqori muvaffaqiyatga erishishi va talabalarning o'qishdan chetlatilishining kamayishi sohadagi asosiy muammolar hisoblanadi. Kinzie va Kuh talabalarning muvaffaqiyatini, talabalarning o'qishni tashlab ketish sabablarini va davom etish qaroriga ta'sir qiluvchi omillarni yaxshiroq tushunish uchun keng qamrovli asosga ehtiyoj borligini ta'kidladilar. Buning uchun yangi oliy ta'lim raqamli o'quv muhiti bilan bog'liq mavjud nazariy modellar va bo'shliqlarni chuqurroq o'rganish uchun oliy ta'lim muassasalarida talabalarning muvaffaqiyatini yaxshiroq tushunish maqsadida asosiy akademik muvaffaqiyat nazariyalaridagi beshta asosiy nuqtai nazarni sintez qildilar: sotsiologik, tashkiliy, psixologik, madaniy va iqtisodiy. Yaqinda Bowman va Garvey akademik muvaffaqiyat nazariyalarini ikki to'lqinli deb ta'rifladilar, birinchi to'lqin talabalar muvaffaqiyatining asosiy nazariyalarini, ikkinchi to'lqin esa tarixan chetlashtirilgan

SJIF:5.219

yoki vakillik qilinmagan talabalar populyatsiyasini ta'kidlaydigan talabalar muvaffaqiyati nazariyalarini o'z ichiga oladi.

Talabalar akademik o'zlashtirishi – ular egallagan bilim, ko'nikma va malakalarning to'laligi, chuqurligi, ongliligi hamda mustahkamligi darajasini anglatuvchi pedagogik mezondir. O'zbekistonda talabalar o'zlashtirishini yuqori sifat darajasiga olib chiqish milliy ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardandir. Chunki talabalarning intellektual rivojlanishi hamda kasbiy tayyorgarligi ularning akademik o'zlashtirish darajalariga bevosita bog'liq. Ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida ta'lim mazmuniga qo'yiladigan talablarning o'zgarishi bilan "ta'lim natijasi" tushunchasining mazmuni ham o'zgaradi. Ta'lim natijalari - bu talabalar o'quv jarayonini tugatgandan so'ng bilim, ko'nikma va munosabatlar nuqtai nazaridan ma'lum ko'rsatkichlarni namoyon qilishidir. Oliy o'quv yurtlarida o'quv natijalari joriy, oraliq va yakuniy ko'rinishida bo'lishi mumkin, ammo baribir "natija" atamasining o'zi ma'lum bir ko'rsatkichlarni anglatadi. Shuning uchun, biz tadqiqotimizda protsessual ma'noga ega bo'lgan, ya'ni "akademik o'zlashtirish" ga ega bo'lgan o'rganish samaradorligini, ta'limdagi muvaffaqiyatlarini, shuningdek, talabaning ta'limdagi muvaffaqiyatini tavsiflovchi va o'rganish predmeti bo'lgan bir nechta atamalarni: "o'quv yutug'i", "ta'lim muvaffaqiyati", "ta'lim samaradorligi", "akademik muvaffaqiyat", "o'rganish samaradorligi" kabilarni ham tahlil qildik. Har qanday talabaning o'zlashtirishidagi muvaffaqiyati va uning o'quv jarayonida erishgan yutuqlari ta'lim natijalarining belgilovchi ko'rsatkichlari hisoblanadi.

Akademik – bu o'rganishga tegishli bo'lgan narsa (asosan universitetda), lo'g'aviy ma'nosi – o'quvga oid, nazariy degan ma'nolarni bildiradi. "Akademik" SJIF:5.219

atamasining kelib chiqishi miloddan avvalgi VI-V asrda paydo bo'lgan qadimgi yunon ta'lim va tarbiya madaniyati bilan bog'liq. Platonning pedagogik pozitsiyasidan kelib chiqqan holda, "asosiy maqsad - bu nafaqat fan yoki kasbiy ta'lim, balki shaxsni tarbiyalashdir", - deya tavsiflanadi [2]. Konseptual modellar bilimlarni tashkil etish, tushunish va eslab qolish uchun aqliy ramka (freymvork) yaratadi. Ular mavhum g'oyalarni aniq va ko'rgazmali shaklga aylantirib, murakkab axborotni kichik, boshqariladigan qismlarga bo'lishga yordam beradi [3].

Zamonaviy ta'lim psixologiyasi va pedagogikasida akademik o'rganish hamda bilimlarni o'zlashtirish jarayoni ko'p omilli, dinamik va shaxsga yo'naltirilgan tizim sifatida talqin etiladi. Ushbu jarayonni tushuntirish maqsadida bir qator konseptual modellar ishlab chiqilgan bo'lib, ular o'rganishning kognitiv, motivatsion, ijtimoiy va metakognitiv jihatlarini qamrab oladi.

1. Kognitiv yondashuvga asoslangan modellar

Kognitiv modellar (J. Piaget, R. Mayer, J. Anderson) o'rganishni axborotni qabul qilish, qayta ishlash, saqlash va qayta tiklash jarayoni sifatida izohlaydi. Ushbu yondashuvga ko'ra: bilim o'zlashtirish fikrlash strategiyalari orqali amalga oshadi va xotira, diqqat va tafakkur asosiy mexanizmlar hisoblanadi; mazmunni chuqur qayta ishlash akademik muvaffaqiyatni belgilaydi.

2. Konstruktivistik o'rganish modellari.

Konstruktivistik yondashuv asoschilari L. Vygotskiy va J. Bruner bilimni tayyor holda beriladigan emas, balki o'quvchining faol ishtiroki orqali quriladigan jarayon deb hisoblaydi.

3. Motivatsion konseptual modellar

Motivatsion modellar (A. Bandura, R. Ryan va E. Deci) akademik o'zlashtirishni ichki va tashqi motivatsiya bilan bog'laydi. Xususan: o'z-o'ziga ishonch; avtonomiya, kompetentlik va bog'liqlik ehtiyoji; maqsadga yo'naltirilganlik o'rganish samaradorligini oshiradi. Motivatsiya past bo'lgan sharoitda yuqori kognitiv salohiyat ham to'liq namoyon bo'lmaydi.

4. Metakognitiv va o'zini-o'zi boshqarish modellar

Zamonaviy ta'limda eng muhim modellardan biri bu o'zini-o'zi boshqarib o'rganish (Zimmerman) modelidir. Ushbu yondashuv quyidagilarni o'z ichiga oladi: rejalashtirish, monitoring refleksiya va baholash. Metakognitiv ko'nikmalar rivojlangan o'quvchilar akademik jihatdan barqaror natijalarga erishadilar.

5. Integrativ (kompleks) modellar

So'nggi tadqiqotlarda akademik o'rganish biopsixososial model asosida talqin qilinmoqda. Bu model: kognitiv jarayonlar, motivatsion determinantlar, ijtimoiy-madaniy muhit, individual psixologik xususiyatlarni yagona tizimda ko'rib chiqadi. Bu yondashuv zamonaviy ta'lim islohotlari va innovatsion pedagogik texnologiyalar uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Bu modellar talabalarning mustaqil fikrlashini va ijodkorligini oshiradi, chunki interaktiv usullar faollikni ta'minlaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ular akademik o'zlashtirishni kuchaytirib, kasbiy tayyorgarlikni yaxshilaydi. Natijada, talabalar real vaziyatlarda bilimlarni samarali qo'llaydi [4].

Konseptual modelni yaratish yoki uni sharhlash jarayoni talabalardan o'z tushunchalarini baholashni, qanday bilimlarga egaligini va qaysi joylarida tushunmovchilik borligini aniqlashni talab qiladi. Bu meta-kognitiv ko'nikmalarni (o'z-o'zini o'rganishni nazorat qilish qobiliyati) rivojlantirishga olib keladi .

Xulosa. Talabalarning akademik o'rganish jarayonida konseptual modellar bilimni o'zlashtirish, tushunish va saqlashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan kuchli pedagogik vositadir. Ular kognitiv yukni kamaytirish, bilimlarni tuzilmalash, mavhum g'oyalarni vizuallashtirish va meta-kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish orqali o'rganish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Konseptual modellardan foydalanishda talabaning faol ishtirokini ta'minlash, tizimli baholashni joriy etish va zamonaviy raqamli vositalarni qo'llash ularning ta'limdagi ijobiy ta'sirini yanada oshiradi. Natijada, konseptual modellar nafaqat o'quv materialini o'zlashtirishga, balki talabalarning mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga ham zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jabborova M. A. Talabalarni akademik o'zlashtirishining nazariy-metodologik asoslari : ilmiy maqola / M. A. Jabborova. – 2023. – B
2. Novak J. D. Learning, Creating, and Using Knowledge: Concept Maps as Facilitative Tools in Schools and Corporations / J. D. Novak. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1998. – 317 p.
3. Ausubel D. P. Educational Psychology: A Cognitive View / D. P. Ausubel. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1968. – 685 p.
4. Gentner D., Stevens A. L. Mental Models / D. Gentner, A. L. Stevens (eds.). – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1983. – 340 p.